

AL-HIKMAH

Jilid	11	ISSN 1985-6822	2019
No.	1		1441

- APLIKASI PROGRAM ATLAS.TI DALAM PENYELIDIKAN KUALITATIF BIDANG PENGAJIAN ISLAM: SUATU CADANGAN AWAL... 3-21
Mohd Faiz, Mohamed Yusof & Nurhanani Romli
- LAKUAN LOKUSI GURU AGAMA BANGSA MELAYU... 22-40
Muhammad Zuhair Zainal, Mohd Farid Mohd Sharif, Md Baharuddin Abdul Rahman & Al-Amin Mydin
- DAKWAH SYEIKH NAZIM AL-QUBRUSI: ANTARA PENERIMAAN DAN PENOLAKAN... 41-59
Mohd Asyran Safwan Kamaruzaman, Mohd Haidhar Kamarzaman & Kamarudin Salleh
- PENDEKATAN STREET DAKWAH KEPADA BUKAN ISLAM DALAM KALANGAN PENDAKWAH NGO MUSLIM DI PULAU PINANG... 60-73
Mohamad Nasir Noor Azemy & Rosmawati Mohamad Rasit
- PERANAN GURU PENDIDIKAN ISLAM MEMBENTUK AKHLAK PELAJAR DI SEKOLAH MENENGAH KEBANGSAAN DAERAH KUNAK SABAH... 74-87
Rosnijah Arolah & A'dawiyah Ismail
- MANHAJ TARBIAH SAYYID MUHAMMAD ALI AL-SANUSI... 88-96
Mohd Sobirin Mohd Azehar & Ahmad Irdha
- ANALISIS FAKTOR KEAGAMAAN TERHADAP AMALAN BERSEDEKAH DALAM KALANGAN MAHASISWA ISLAM: APLIKASI TEKNIK FUZZY DELPHI... 97-117
Ahmad Ridwan Osman @ Hussin, Zaharah Hussin & Abdul Muhsin Sulaiman
- PENGURUSAN TABAYYUN DALAM DAKWAH... 118-131
Mohamad Zulkifli Abdul Ghani, Abu Dardaa Mohamad & Rosmawati Mohamad Rasit
- PENGIMARAHAN DI MASJID TUANKU MIZAN ZAINAL ABIDIN (MTMZA), PUTRAJAYA... 132-143
Ahmad Rijal Ghazali & Ahmad Irdha Mokhtar
- MANHAJ DAKWAH HABIB UMAR BIN HAFIZ... 144-159
Wan Suhailah Wan Abdul Jalil & Abu Dardaa Mohamad

Al-Hikmah 11(1) 2019: 88-96

Manhaj Tarbiah Sayyid Muhammad Ali Al-Sanusi

Tarbiyah Method of Sayyid Muhammad Ali Al-Sanusi

MOHD SOBIRIN MOHD AZEHAR
AHMAD IRDHA MOKHTAR

ABSTRAK

Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi merupakan salah seorang ulama pada kurun ke-13 hijrah yang menjadikan tarekat sebagai medium dakwah dan tarbiah beliau. Melalui manhaj tarbiah tersebut, beliau telah melahirkan ramai para ulama, para pejuang dan pemimpin Islam. Namun sesetengah pihak mendakwa bahawa manhaj beliau telah terpesong daripada Al Quran dan Sunnah. Maka artikel ini bertujuan untuk mengkaji manhaj tarbiah beliau dari segi kesahihannya berlandaskan Al Quran dan Sunnah. Artikel ini adalah secara kualitatif dengan menggunakan pendekatan analisis kandungan. Kajian ini berjaya membuktikan bahawa manhaj tarbiah Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi bukan sahaja bertepatan dengan Al Quran dan Sunnah bahkan beliau telah berjaya membawa satu transformasi terhadap ilmu ini dengan pentarbiahan yang berjaya. Manhaj tarbiah beliau adalah menghimpunkan antara jalan burhaniah (pendalilan) dan isyraqiah (pancaran rohani), melazimi Syeikh dan mentaatinya, membimbing manusia ke jalan Allah dan berjihad di jalanNya.

Kata kunci: *Manhaj tarbiah, Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi, dakwah, tarekat, tasawwuf*

ABSTRACT

Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi is among the Muslim scholar on the 13 century that used tarekat as his medium of da'wah and tarbiyah. Through the method of tarbiah he had produced many ulama, fighters and Muslim leaders. However, some claimed that his method were deviated from the Qur'an and al-Sunnah. This article aims to examine his method of tarbiah in terms of authenticity based on the Qur'an and Sunnah. The subject matter of the article is analysed using content analysis approach. The study has proved that the tarbiah method of Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi not only in line with the Qur'an and Sunnah teachings, but also succeeded in bringing transformation on this knowledge and tarbiah. The study revealed that his method of tarbiah integrates between the elements of burhaniah (text evidences), isyraqiah (spiritual lightning), obey to syeikh and

always with him, guide the people to the way of Allah and doing jihad for His cause.

Key words: *Manhaj tarbiah, Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi, dakwah, tarekat, tasawwuf*

PENGENALAN

Pentadbiran merupakan salah satu perkara penting dalam Islam (Salleh 2011, p: 356) Pelbagai bentuk pentadbiran atau pendidikan telah dibuat oleh sarjana pendidikan antaranya adalah tarekat yang ada di seluruh dunia (Daud, p: 21) Namun tarekat sering dipandang negatif oleh sesetengah pihak. Tarekat dianggap sebagai hanya mementingkan zikir, tidak bergaul dengan manusia dan sebagainya (al-Maliki 2007, p: 422).

Perkara ini lebih telah lama terjadi sejak zaman dahulu lagi. Ini lebih teruk lagi apabila ada yang beranggapan tarekat adalah sesat dan menyimpang daripada ajaran Islam. Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi telah datang dan telah membuat satu pembaharuan dalam bidang ini. Beliau telah berjaya membawa satu manhaj tarbiah yang meletakkan tarekat dan tasawwuf ini sebagai roh Islam. Manhaj yang dibawa oleh beliau telah menjadikan tarekat bukan hanya berzikir semata-mata bahkan lebih daripada itu lagi.

DEFINISI MANHAJ TARBIAH

Dalam Kamus Dewan Bahasa dan Pustaka edisi yang keempat dinyatakan bahawa erti manhaj adalah kaedah. Manhaj bermakna sesuatu yang menunjukkan kepada jalan yang jelas dan benar. Adapun dari segi istilah manhaj membawa maksud beberapa buah asas dan teknik yang penting yang dapat digunakan oleh individu atau masyarakat atau manusia untuk mencapai sesuatu matlamat.

Tarbiah pula dari segi bahasa adalah berasal daripada perkataan al-rabb. Dalam kamus Dewan Bahasa dan Pustaka tarbiah memberi maksud pendidikan dan pengasuhan. Manakala dari segi istilah tarbiah merupakan membentuk sesuatu secara berperingkat-peringkat sehingga menjadi sempurna (al-Hamid, al-Juraisi 2015). Dalam kajian ini, manhaj tarbiah yang dimaksudkan di sini adalah cara ataupun kaedah yang digunakan oleh Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi dalam mendidik anak murid beliau yang dipanggil al-Ikhwan al-Sanusiyyun.

SAYYID MUHAMMAD ALI AL-SANUSI

Beliau adalah Sayyid Muhammad ibn Ali al-Sanusi al-Khattabi al-Hasani yang bersambung sanadnya dengan Sayyiduna Idris al-Akbar iaitu Raja pertama kerajaan Adarisah di Maghribi sehingga sampai kepada Rasulullah SAW. Kelahiran beliau pada 12 Rabiul Awal 1202 Hijrah bersamaan dengan tahun 1787 (Panel Penyelidikan Dar al-Sanusi li Turath al-Islami, 2016). Beliau dinamakan Muhammad sempena nama Rasulullah SAW kerana kelahiran beliau bertepatan dengan tarikh keputeraan Rasulullah SAW. Ayahanda beliau wafat ketika usia beliau dua tahun. Kemudian beliau dijaga oleh bonda saudaranya iaitu Sayyidah Fatimah. Beliau telah menjaga, memelihara dan mentarbiah Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi dengan sempurna (al-Hikmah Bayt 2015, p: 36; al-Salabi 2009, p: 21).

Pendidikan awal beliau adalah dengan pentarbiahan Al Quran daripada beberapa orang Masyaikh daripada keluarga beliau sendiri (Kamaludin & Abdul Wahab 2015, p: 38-39). Setelah itu beliau telah berkelana mencari ilmu dan menjelajah ke beberapa buah Negara untuk tujuan tersebut antaranya Maghribi, Tunisia, Mesir, Makkah, Madinah dan Yaman. Beliau telah membidangi segenap lapangan ilmu sama ada ilmu Islam dan ilmu keduniaan seperti kejuruteraan, muzik dan sebagainya ketika berada di Fas, Maghribi (al-Salabi 2009, p: 35). Penguasaan beliau dalam segenap lapangan ilmu itu telah melayakkan beliau dicalonkan sebagai Syeikh Universiti (Kamaludin & Abdul Wahab 2015, p: 47). Beliau sendiri menyatakan yang bermaksud, “Saya telah mempelajari sehingga 50 disiplin ilmu tetapi sepanjang hidup saya, saya hanya pernah ditanya tentang 18 disiplin ilmu sahaja (Kamaludin 2016, p: 50).

Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi bukan sahaja menguasai ilmu zahir dari segi fiqh, hadith, akidah dan sebagainya bahkan juga menguasai ilmu tasawwuf dan tarekat ketika berada di Fas, Maghribi lagi. Pentarbiahan beliau disempurnakan lagi dengan pertemuan beliau dengan Sayyid Ahmad ibn Idris ketika berada di Makkah dan mengambil tarekat dengannya. Akhirnya beliau dianugerahkan Allah dengan kedudukan yang tinggi di sisi gurunya dan dilantik menjadi khalifah. Beliau diberi keizinan menyampaikan dakwah dan menyebarkan tarekat guru beliau tersebut. Beliau telah mengasaskan lebih daripada 40 buah zawiyah di beberapa buah Negara terutamanya di Libya. Beliau telah mentarbiah ikhwan beliau sehingga dalam kalangan ikhwan beliau ramai yang menjadi ulama besar, ahli professional Islam yang berkemahiran sehingga mampu membina sebuah Negara dan menentang penjajah Itali.

MANHAJ TARBIAH SAYYID MUHAMMAD ALI AL-SANUSI

Manhaj tarbiah Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi adalah bersumberkan kepada Al Quran dan Hadith (al-Sanusi 2013, p: 14). Beliau menegaskan bahawa manhaj atau tarekat beliau adalah tarekat Rasulullah SAW sepertimana kata-kata beliau yang bermaksud, “Hendaklah kalian berpegang dengan sunnah. Dan jalan kami ini adalah jalan Rasulullah SAW yang tidak dicemari oleh sebarang kesesatan atau penyelewengan yang menghimpunkan antara jalan burhaniah (pendalilan) dan isyraqiah (pancaran rohani) dan hal keadaannya pula ‘irfaniah (ma’rifah)”(Sufi 2015, p. 2; al-Syarif 2015, p.20).

Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi telah menggariskan beberapa manhaj yang perlu diikuti dan dijalani oleh para ikhwan beliau. Antaranya adalah sepertimana berikut:

MENGHIMPUNKAN ANTARA JALAN BURHANIAH (PENDALILAN) DAN JALAN ISYRAQIAH (PANCARAN ROHANI)

Manhaj ini adalah daripada perkataan Sayyid Muhamad Ali al-Sanusi sepertimana yang disebutkan di atas secara jelas. Manhaj ini juga tidak bercanggah dengan perkataan beliau yang menyatakan bahawa tarekat beliau berdiri atas tiga kaedah asas. Antaranya ialah menuntut ilmu dan mengajarnya (Muhammad Fuad Kamaludin & Mujahid Abdul Wahab 2015, p: 212). Pada pendapat pengkaji, asasnya adalah menghimpunkan antara dua jalan utama yang diasaskan oleh kaum sufi yang terdahulu dalam perjalanan menuju kepada Allah iaitu jalan burhaniah dan isyraqiah (al-Syarif, 2013). Manakala cara untuk melaksanakan manhaj tersebut adalah berdasarkan kaedah yang dinyatakan oleh Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi iaitu menuntut ilmu dan mengajarnya.

Pada pendapat pengkaji, manhaj ini dilaksanakan secara dua peringkat. Permulaannya adalah dengan jalan burhaniah dan peringkat kedua dengan jalan isyraqiah (Sufi 2015, p. 7; al-Salabi 2009, p. 96-98; al-Sanusi 2015, p.8). Untuk jalan burhaniah, para ikhwan perlu melazimi membaca Sahih al-Bukhari, al-Muwatta dan Bulugh al-Maram dalam bidang Hadith. Dalam bidang fiqh dan tauhid pula, ikhwan perlu membaca Risalah Ibn Abi Zaid al-Qairawani.(al-Syarif 2015, p.20; Sufi 2015, p.23).

Penguasaan terhadap ilmu tidak terhenti kepada ilmu yang berkaitan dengan syariah sahaja seperti fiqh dan tauhid bahkan meliputi segenap lapangan ilmu termasuk ilmu duniawi. Ini adalah bertepatan dengan perkataan beliau yang bermaksud, “Islam itu adalah perkataan dan

amalan dan mukmin yang kuat adalah lebih baik daripada mukmin yang lemah” (Kamaludin & Abdul Wahab 2015, p:213)

Dari segi isyraqiah, Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi memandang perkara ini dengan serius. Ini boleh dilihat melalui kitab-kitab, kata-kata nasihat beliau dan juga penguasaan beliau yang mendalam terhadap tasawuf dan tarekat. Antara perkara yang paling utama dan merupakan perkara asas dalam manhaj tarbiah Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi adalah Al Quran. Kemudian diikuti sejumlah zikir dan latihan untuk membersihkan hati dari sifat-sifat keji yang perlu dibuat oleh setiap ikhwan contohnya zikir al-‘Aziz al-Ghaffar pada setiap masa (al-Syarif 2015, p.23; Sufi 2015 p.5), zikir-zikir yang terdapat dalam al-Nafahat al-Kubra dan selainnya.

Selain itu juga, beberapa kitab digunakan untuk proses ini yang disusun mengikut peringkat masing-masing iaitu untuk peringkat rendah Kitab-kitab karangan Imam al-Ghazali iaitu Bidayah al-Hidayah, Minhaj al-‘Abidin ila Jannah Rabb al-‘Alamin dan sebagainya. Peringkat pertengahan Hikam Ibn ‘Ataillah al-Sakandari. Peringkat tinggi Hikam Syeikh Raslan, kitab-kitab karya Ibn ‘Arabi dan karya-karya Ibn al-Faridh (Sufi 2015, p.9).

Untuk tujuan tazkiyah al-nafs juga, terdapat zikir-zikir yang ditetapkan untuk para ikhwan mengamalkannya seperti Al Quran, Tahlil Khusus, Selawat ‘Azimiyah, Istighfar Kabir dan sebagainya (al-Syarif 2013, p. 78-125, 131-175). Semua itu adalah mengikut kadar kemampuan murid. Selain itu juga Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi telah merumuskan beberapa kaedah untuk para salik atau ikhwan mengamalkannya iaitu bermuhasabah, niat setiap perbuatan untuk mendapatkan keredhaan Allah semata-mata, menjadi pembawa rahmat untuk sekalian para muslimin dan berakhlak mulia (al-Syarif 2013, p.176-182).

Terdapat perincian dalam proses isyraqiah ini sepertimana yang disebut dalam Nafahat al-Kubra dan kitab-kitab tarekat Sanusiyyah yang lain. Cumanya secara ringkas yang dapat dinyatakan di sini Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi telah meletakkan beberapa asas yang beliau nukilkan daripada guru beliau Sayyid Ahmad ibn Idris. Terdapat empat perkara yang menjadi asas dalam tarekat Sanusiyyah iaitu muhasabah, mendapatkan keredhaan Allah, bersifat rahmat dan kemuliaan akhlak. (Kamaludin 2016, p: 449; al-Maliki 2007, p: 108-121).

Gabungan antara jalan burhaniah dan isyraqiah ini akhirnya menghasilkan ‘irfaniyyah iaitu ma’rifah. Inilah jalan ahli kaum sufi, para sahabat dan tarekat Rasulullah SAW. (al-Syarif, 2013)

MELAZIMI SYEIKH DAN MENTAATINYA

Ini adalah sebagaimana Sabda Nabi SAW yang bermaksud, “Sesungguhnya iman itu akan menjadi lusuh di dalam rongga seseorang kamu sepertimana lusuhnya baju pada jasad kamu. Maka pelajarilah ilmu yakin dengan duduk bersama ahli yakin”.

Ini juga berdasarkan pendapat para ulama tasawwuf di mana mereka berpendapat bahawa ayah itu terbahagi kepada dua. Ayah jasad dan ayah roh. Ayah roh adalah lebih baik daripada ayah jasad kerana ayah roh memelihara roh yang merupakan penyebab seseorang itu hidup. Sedangkan ayah jasad memelihara jasad yang akan mati dan musnah. Ini juga bertepatan dengan kalam para ulama yang bermaksud, “Tanpa murabbi aku tidak kenal Tuhanku dan tanpa perantara (guru) maka celakalah al-Mausut (diriku)” (al-Syarif 2015, p.25).

Seseorang yang ingin menuju kepada Allah perlu mempunyai Syeikh yang mentarbiahnya atau saudara yang menasihati dirinya. Pada pendapat pengkaji, perkara ini juga dititikberatkan oleh Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi dalam manhaj tarbiyah beliau. Beliau sendiri telah melazimi Syeikh beliau iaitu Sayyid Ahmad ibn Idris sehingga beliau mendapat pentarbiahan yang sempurna.

Sebelum Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi berjumpa gurunya iaitu Sayyid Ahmad ibn Idris, beliau telah mencapai kedudukan seorang ulama yang telah mantap dari segi zahir dan batin. Cumanya beliau tetap berhajat kepada seorang murabbi yang mana dapat melengkapkan lagi kesempurnaan beliau.

MEMBIMBING MANUSIA KE JALAN ALLAH

Ini dapat disaksikan apabila Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi sentiasa keluar berdakwah memberi tunjuk ajar, nasihat dan mengajarkan Islam di seluruh pelusuk di Afrika. Beliau telah berjaya mengislamkan sejumlah besar manusia di Afrika. (Daud, p: 40). Manhaj beliau ini dapat dilihat daripada dua perkara yang beliau laksanakan dan menggesa pengikutnya untuk turut melaksanakannya juga iaitu zawiyah dan keluar berdakwah.

Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi telah mengasaskan lebih daripada 40 buah zawiyah semasa hayat beliau. Tujuannya adalah sebagai satu pusat dakwah menunjukkan umat manusia kepada Allah, mengajarkan padanya Al Quran, dan ilmu-ilmu Islam dan sebagainya. Zawiyah adalah tempat berkumpul para ikhwan untuk duduk bersama dengan guru. Selain itu juga di zawiyah diadakan majlis ilmu yang menjadi asas tarekat ini. Di zawiyah juga diadakan hadrah-hadrah zikir seperti bacaan Al-Quran. Ikhwan perlu membaca satu juzuk Al Quran pada setiap hari dan ini adalah

wirid umum tarekat (al-Syarif 2013, p.105) dan ini juga dibuat di zawiyah. Begitu juga hadrah al-Kahfi dan Hizb al-Syahr iaitu mengkhawatirkan Al Quran pada akhir bulan hijrah. Semuanya menumpukan perkara untuk mengajak hamba Allah ke jalanNya.

Kejayaan dakwah Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi adalah di antara faktornya dengan memperkasakan sistem zawiyah. Beliau telah berjaya mengubah kefahaman masyarakat tentang zawiyah yang hanya tertumpu kepada pusat untuk halaqah zikir dan ilmu agama sahaja kepada makna yang lebih luas. Di zawiyah Sanusi terdapat semua aspek keperluan kehidupan (Sufi 2015, p. 12, Abdul Aziz, p. 39-41).

Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi menggesa anak-anak murid beliau untuk sentiasa melakukan amar ma'ruf nahi munkar di seluruh pelusuk dunia. Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi juga menghantar sebahagian ikhwannya ke pedalaman padang pasir untuk melaksanakan tugas dakwah. Beliau telah menghantar Sayyid Murtadha Farkash dan Husain al-Gharyani untuk misi tersebut (al-Salabi 2009, p: 121-122) Setelah kewafatan beliau, Sayyid Muhammad al-Mahdi keluar berdakwah hingga ke Koro, Sudan (al-Hikmah, Bayt 2015, p: 295). Oleh kerana itu, pentarbiahan Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi bukan sekadar mementingkan zikir dan amalan individu sahaja bahkan mementingkan amalan untuk kepentingan umat sejagat.

BERJIHAD DI JALAN ALLAH

Jihad juga adalah asas tarekat Sanusiyyah yang memang dinyatakan secara jelas oleh Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi. Sejarah telah merakamkan bagaimana para ikhwan Sanusi berjihad di jalan Allah menentang penjajahan Itali ke atas Libya. Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi telah menggesa ikhwan beliau supaya sentiasa bersiap sedia menghadapi serangan musuh. Para ikhwan telah menyiapkan diri dengan latihan peperangan dan sebagainya demi untuk menentang musuh yang datang menyerang Libya (al-Salabi 2009, p. 111-112; Sufi 2015, p. 12).

Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi adalah orang yang paling banyak menyeru anak-anak murid beliau dan kabilah-kabilah Arab pada ketika itu untuk berjihad menentang penjajah Itali dan Perancis. Beliau juga menjadi sumber inspirasi menaikkan semangat jihad al-Amir Abdul Qadir al-Jazairi (al-Hikmah, Bayt 2015, p: 125). Beliau juga turut membantu jihad al-Amir ketika berperang dengan Perancis. Cumanya pergerakan beliau di sekat semasa sampai di sempadan Tunisia. (al-Hikmah, Bayt 2015, p: 142).

Pandangan beliau berbeza dengan tarekat-tarekat sufi lain yang mana mereka tidak mengambil bahagian terhadap penentangan penjajah pada ketika itu. Beliau dan juga para ikhwan bangkit menentang penjajah

dengan roh jihad mempertahankan Islam. Beliau menyeru para ikhwan agar bersedia dengan kelengkapan yang ada bagi menentang musuh. Mereka belajar cara-cara menyelenggara senjata dan teknik berperang pada ketika itu. Ini adalah berbeza dengan cara pentarbiahan tarekat lain. Ini semua adalah dasar cemburu beliau kepada Islam bangsa dan Negara.

PENUTUP

Kesimpulan yang dapat dirumuskan dalam kajian ini adalah manhaj tarbiah Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi adalah terdiri daripada empat perkara utama iaitu menghimpunkan antara jalan burhaniah dan isyraqiah, melazimi Syekh dan mentaatinya, menunjukkan hamba Allah kepadaNya dan berjihad bagi meninggikan kalimah Allah. Perkara-perkara lain seperti muhasabah, rahmat, mendapatkan keredhaan Allah dan kemuliaan akhlak adalah merupakan perkara cabang sahaja. Begitu juga amalan-amalan yang utama seperti pembacaan Al Quran, tahlil khusus, selawat azimiah, istighfar kabir dan sebagainya juga antara perkara cabang daripada asasnya iaitu jalan isyraqiah. Jadi jelas di sini manhaj yang dibawa oleh Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi bukan sahaja mementingkan amalan zikir atau lebih teruk daripada itu menyeleweng daripada Al Quran dan Sunnah tetapi sebenarnya manhaj yang mempraktikkan Sunnah dalam kehidupan seharian. Manhaj tarbiah beliau inilah yang berjaya membawa perubahan umat Islam Libya khususnya dan umat Islam seluruhnya pada ketika itu.

RUJUKAN

- Muhammad Fuad Kamaludin al-Maliki. 2007. *Sayyid Ahmad ibn Idris al-Hasani*. Ampang, Selangor: Sofa Production Sdn Bhd.
- Muhammad Ali al-Salabi. 2009. *Tarikh al-Harakah al-Sanusiyyah fi Afriqiya*. Beirut, Lubnan: Dar al-Ma'rifah.
- Sayyid Muhammad Ali al-Sanusi. 2013. *al-Salsabil al-Ma'in fi al-Taraiq al-Arba'in*. Kuala Lumpur: Sofa Production Sdn Bhd.
- Sayyid Muhammad Idris al-Mahdi al-Sanusi. 2013. *Ijazah al-Tariqah al-Sanusiyyah*. Ampang, Selangor: Sofa Production Sdn Bhd.
- Sayyid Ahmad al-Syarif al-Sanusi. 2013. *al-Anwar al-Qudsiyyah fi Muqaddimah al-Tariqah al-Sanusiyyah*. Kuala Lumpur: Sofa Production Sdn Bhd.
- Muhammad Abdul Azizi Ibrahim Daud. t.t. *al-Tabsirah fi Fiqh al-Da'wah*. Mesir: Universiti al-Azhar Zaqaziq.
- Muhammad Sufi Ibrahim. 2015. *Manhaj Tarbiah Sanusiyyah*. Seminar Sanusi Antarabangsa 2015.

- Ahmad Muhammad Jaddallah. 2017. *al-Tarbiyyah wa al-Ta'lim fi Dzil al-Da'wah al-Sanusiyyah Dirasah Tarikhiyyah Wasfiyyah. Peranan Ulama Sanusiyyah Dalam Bidang Tarbiah dan Dakwah*. Seremban Negeri Sembilan: Kolej Islam al-Sofa.
- Muhammad Fuad Kamaludin. 2016. *al-Nafahat al-Kubra*. Ampang, Selangor: Sofa Production Sdn Bhd.
- Muhammad Fuad Kamaludin & Mujahid Abdul Wahab. 2015. *Menelusuri Sejarah Agung Tokoh-tokoh Sanusi Membina Taman Cahaya di Bumi Gersang*. Kuala Lumpur: Sofa Production Sdn Bhd.
- Sa'ad ibn Abdullah al-Hamid, Khalid ibn Abd Rahman al-Juraisi. 2015. *al-Alukah*. Diakses pada Januari 27, 2018. www.alukah.net
- Ahmad Mohd Salleh. 2011. *Kurikulum, Metodologi dan Pedagogi Pengajian Islam*. Shah Alam: Oxford Fajar Sdn Bhd.
- Muhammad Fuad Syukri. 1948. *al-Sanusiyyah Din wa Daulah*. Dar al-Fikr al-'Arabi.

*Mohd Sobirin Mohd Azehar
mohdsobirin84@gmail.com

Ahmad Irdha Mokhtar
irdha@ukm.edu.my

Program Pengajian Dakwah dan Kepimpinan
Fakulti Pengajian Islam
Universiti Kebangsaan Malaysia